

НАЗАРЕНКО О. А.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії, історії
та філософії права
(Навчально-науковий інститут права
та психології Національної академії
внутрішніх справ)

УДК 340**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.7>**

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК ОСНОВА ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено теоретико-правову характеристику принципів права, а саме проаналізовано різноманітні наукові підходи до розкриття поняття принципів права, а також їх загальних різновидів, крім того в процесі проведення дослідження висвітлюється їх значимість, не тільки для повної забезпеченості демократичної життєдіяльності суспільства, але й наукової теорії загалом. Зазначається, що принципи права представляють собою основоположні, фундаментальні засади на яких в обов'язковому порядку засновується та реалізується діяльність всіх суб'єктів права. Так, в тому числі, це стосується безпосередньо процесів пов'язаних з правотворчістю, правозастосуванням, а також не допущенням проявів будь яких їх порушень, з метою забезпечення виконання принципів норм законодавства.

Здійснено аналіз принципу верховенства права, який відображає ключове значення для забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина, а також підтримує правову та демократичну основу діяльності держави. Важливе значення відведено дотриманню положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та діяльності Європейського суду з прав людини, який керується вище згаданим принципом верховенства права. Так, у результаті чого акцентується увага на якості виконання рішень прийнятих Європейським судом з прав людини, що пов'язується з цим принципом.

Окрему увагу автор приділив висвітленню принципу правової визначеності, який у більшості наукових позицій розглядаються, як частина принципу верховенства права, але й також у наявності й інші представлені обґрунтовані погляди, які вбачають його абсолютно самостійним принципом, що навіть розуміється таким у праві Європейського Союзу, а також відіграє вагому роль в процесі здійснення правосуддя, встановлення істини та справедливості, зокрема незмінних етапах правотворчості та правозастосування.

В тексті статті розкрито принцип законності, який незважаючи на численні погляди та підходи до розуміння можна відобразити, як такий, що перш за все покликаний сприяти відповідності здійснюваної будь якої практичної юридичної діяльності положенням чинного законодавства, які потребують неухильного дотримання. Загалом, зосереджується увага на значимості принципів права не тільки, як теоретично закріпленого в нормативно-правових актах явища, але й як невід'ємної та важливої основи для забезпечення демократичного життя суспільства.

Ключові слова: принципи права, верховенство права, принцип правової визначеності, принцип законності, права і свободи людини та громадянина, демократичне життя суспільства.

Nazarenko O. A. Principles of law as a basis for ensuring the democratic life of society

The article provides a theoretical and legal description of the principles of law, namely, it analyzes various scientific approaches to revealing the concept of principles of law, as well as their general varieties, in addition, in the process of conducting the study, their significance is highlighted, not only for the full provision of democratic life in society, but also for scientific theory in general. It is noted that the principles of law are the fundamental, fundamental principles on which the activities of all subjects of law are necessarily based and implemented. Yes, including, this directly concerns the processes related to lawmaking, law enforcement, as well as preventing the manifestation of any of their violations, in order to ensure the implementation of the provisions of the legislation.

The analysis of the principle of the rule of law, which reflects the key importance for ensuring and protecting the rights and freedoms of man and citizen, and also supports the legal and democratic basis of the state's activities, is carried out. Important importance is attached to compliance with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the activities of the European Court of Human Rights, which is guided by the above-mentioned principle of the rule of law. Thus, as a result, attention is focused on the quality of implementation of decisions adopted by the European Court of Human Rights, which is associated with this principle.

The author paid special attention to highlighting the principle of legal certainty, which in most scientific positions is considered as part of the principle of the rule of law, but there are also other well-founded views presented that see it as a completely independent principle, which is even understood as such in the law of the European Union, and also plays a significant role in the process of administering justice, establishing truth and justice, in particular in the constant stages of lawmaking and law enforcement.

The text of the article reveals the principle of legality, which, despite numerous views and approaches to understanding, can be depicted as one that is primarily designed to promote compliance of any practical legal activity with the provisions of current legislation, which require strict compliance. In general, attention is focused on the importance of the principles of law not only as a phenomenon theoretically enshrined in regulatory legal acts, but also as an integral and important basis for ensuring the democratic life of society.

Key words: *principles of law, rule of law, principle of legal certainty, principle of legality, rights and freedoms of man and citizen, democratic life of society.*

Вступ. Враховуючи швидкоплинність часу, який супроводжується різними історичними, політичними змінами, які відбуваються в процесі соціального розвитку, варто зазначити, що так чи інакше, поступово всі ці зазначені фактори починають впливати на формування, функціонування та розвиток існуючої в державі юридичної науки та практики. Оскільки, саме вони приймають безпосередню участь у забезпеченні надійного механізму для функціонування належного суспільного життя, який буде забезпечувати можливості реалізації в державі засад демократичного існування та піклуватись про права, свободи, інтереси людини та громадянина. Також, для того, щоб гарантувати гармонію між науковою роботою та практикою потрібно приділити належну увагу такому спільному для них феномену, як принципи права. Так, на сьогоднішній день актуальність подальшого вивчення різних за своїм характером принципів права не викликає сумнівів. Оскільки, їх можна зустріти у наукових роботах не тільки теоретиків права, але й науковців, які вивчають особливості їх буття в інших, різних галузях права. Окремо, варто зазначити про те, що в практичній

юридичній діяльності приймають участь різні категорії компетентних суб'єктів, зокрема починаючи зі звичайних юристів та завершуючи всіма уповноваженими за ієрархію представниками влади.

Протягом тривалого часу питанням про принципи права цікавляться різні зарубіжні та вітчизняні вчені, які досліджують їх у різних галузях права, а також присвячують значну кількість наукових праць. Так, теоретико-правову основу дослідження складають праці таких учених-правників, як Андрусів У. Б., А. М. Колодія, Л. І. Каленіченко, О. Крижова, Л. А. Луць, І. Жаровська, С. А. Данієлян та багато інших. Якщо поглянути на численні праці провідних учених, які займалися та продовжують досліджувати принципи права, можна стверджувати, що у сучасній юридичній теорії й досі залишається актуальною необхідність у подальшому розгляді їх сутності та соціальної значущості.

Традиційно, принципи права представляють собою основоположні та фундаментальні засади, які слугують міцною, незламною базою на основі якої повинно функціонувати юридично захищене демократичне суспільство. Вони мають особливе значення для суб'єктів права, оскільки у своїй сукупності створюють певну законодавчу призму, яка буде слугувати важливим заходом безпеки в процесі боротьби з будь-якими проявами порушення законодавства на практиці.

Постановка завдання. Метою статті є здійснити загальну теоретико-правову характеристику принципів права, що стосується розгляду наукових поглядів саме на розуміння та розкриття деяких з їх основних, загальних, існуючих видів, а також висвітлити значимість для забезпечення демократичного життя суспільства.

Результати дослідження. В сучасних політичних реаліях, коли з однієї сторони більшість держав світу прагнуть досягти ідеологічного, політичного, юридичного та загалом соціального зближення, але з іншої все ж продовжують створюватись перепони до реалізації таких ідей у разі їх виникнення. Потрібно зазначити, що кожна з них пройшла власний шлях становлення та проживає різні умови для розвитку, але разом з тим має дійсно демократичні наміри для удосконалення подальших перспектив свого існування. Саме тому, неможливо заперечувати значущості та ролі в цьому принципів права. Так як, вагома робота у цьому напрямку відтворюється в середині держави, а також стосуватиметься діяльності різних суб'єктів права, які будуть її забезпечувати.

Так, А. М. Бабенко, О. О. Борисова, І. О. Шаповалова зазначають, що одним з найбільш ефективних каталізаторів процесу еволюції будь-якої правової системи, хоча і еволюція права має свої внутрішні закономірності, і ці закономірності задають певний напрям новацій у цій сфері, представляють собою принципи права [1, с. 6]. Досить цікаву думку висловлює С. А. Данієлян, який зазначає, що принципи права можуть бути описані за посередництвом наступних змістовних характеристик: 1) лаконічно сформульовані положення – за загальним правилом принципи права не характеризуються широкими, розлогими нормативними формулюваннями, що однак не применшує їх правореалізаційного значення; 2) основоположні ідеї – принципи права є правилами-ідеями, які незважаючи на лаконічний характер формулювання містять широке змістовне наповнення, тлумачення якого власне і відбувається у правозастосовній практиці; 3) вихідні положення – принципи права мають первинний характер, адже на основі принципів права формуються в подальшому інші нормативні положення; 4) імперативні положення – принципи права характеризуються підвищеною мірою обов'язковості в аспекті їх дотримання [2, с. 183]. Зазначена характеристика представляє собою принципи права досить всебічно, а саме через різні підходи, де кожен з яких має власне змістовне наповнення.

Також, варто звернутись до думки А. М. Колодія, який вважає, що у всіх випадках потрібно використовувати принципи права, коли йдеться про відповідні положення та відправні ідеї, які належать до юриспруденції. Так, принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші підвалини і закономірності цього типу держави й права, є однопорядковими із сутністю права та становлять його головні риси, відрізняються вищою імперативністю, універсальністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній потребі

зміцнення і побудови певного суспільного ладу [3, с. 15]. Запропоноване автором визначення досить чітко відображає юридичну значимість принципів права для юридичного життя, а також їх силу та загальнообов'язковість, яка реалізується з метою забезпечення належного процесу правового регулювання суспільних відносин.

Визначивши загальне розуміння принципів права необхідно перейти до розгляду деяких з них. Так, загалом існує достатньо численна їх кількість, де кожен з них покликаний допомогти здійснити правовий вплив на той чи інший аспект життя суспільства з метою врегулювання його проблемної та актуальної ситуації. Принципи права відносять до джерел права, вони можуть бути закріплені в різних за юридичною силою положеннях законодавства (Конституції України, у Кодексі адміністративного судочинства України, як наприклад принцип верховенства права), а також застосовуватись судовими органами влади при усуненні прогалин.

Розглядаючи принципи права необхідно звернутись до короткого аналізу змісту вже згаданого вище такого принципу, як верховенство права, якому тривалий час приділяється особлива увага. Так, варто висвітлити думку Б. В. Малишева, який стверджує, що верховенство права в одному із своїх основних вимірів можна розуміти як верховенство права людини над обов'язком держави дотримуватись свобод і прав людини. З іншого боку, цей принцип можна розуміти як верховенство природного права (право людини) над позитивним правом (право держави) [4, с. 32]. Також, І. Жаровська зазначає, що верховенство права потребує окремого аналізу тому, що являється основним принципом демократії. Так, поняття верховенства права за вузького підходу охоплює лише принцип процесуальної справедливості, а за широкого також істотніші специфікації елементів, що входять до верховенства права. У його важливому завданні ключова характеристика верховенства права полягає у перевірці реального функціонування інституційного захисту прав людини. Верховенство права перш за все репрезентується як головна мета у функціонуванні політичних інститутів саме у захисті індивідуальних прав [6, с. 58]. Таким чином, можна зазначити, що принцип верховенства права містить в собі ключові моменти, які пов'язані з правами людини та діяльністю держави, яка повинна здійснювати контроль за їх забезпеченням. У тому випадку, якщо вони будуть порушені або обмежені, автоматично втрачається демократичний характер влади, що може призвести до політичної кризи.

В контексті чого слід зазначити, що на сьогоднішній день цілий ряд європейських держав ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод на підставі якої діє Європейський суд з прав людини, який у своїй практиці звертається до цього принципу. Як вважає, О. Крижова у своїх рішеннях ЄСПЛ визначає доволі чіткі та конкретні шляхи забезпечення панування верховенства права у державі за допомогою виділення окремих елементів принципу верховенства права. Проблематика гарантування принципу верховенства права у такий спосіб лежить насамперед у площині позитивного права і прямо залежить від якості чинного у державі законодавства [6, с. 547]. Виходячи з вище згаданих положень діяльність держави в особі її органів повинна дбати про стан власного законодавства з метою не допущення порушення прав людини, а також якості виконання рішень Європейського суду з прав людини, що все разом демонструє стан реалізації принципу верховенства права.

Як зазначається у науковій літературі принцип правової визначеності є органічною, а також невід'ємною складовою принципу верховенства права, оскільки Європейський суд з прав людини зазначає про це у низці своїх рішень. Конституційний суд України у своїх рішеннях також наголошує на тому та посилається на принцип правової визначеності, зазначаючи що він є необхідним компонентом принципу верховенства права [7, с. 53]. В свою чергу, Г. З. Огнев'юк вважає, що Конституційні Суду розглядають правову визначеність як складову верховенства права в унісон із рішенням Венеціанської комісії, яка встановила таке співвідношення зазначених принципів. У практиці конституційного судочинства згадане положення не ставлять під сумнів і його можна вважати усталеним. Проте, зміст правової визначеності розкривають у відповідності до обставин конкретної справи, а тому окремо

взяте рішення Конституційного Суду не розкриває у повній мірі зміст правової визначеності [8, с. 28]. Незважаючи на численні позиції науковців, що пов'язані з віднесенням принципу правової визначеності до безпосередньо складової принципу верховенства права з цього приводу існують й протилежні думки.

Так, Л. А. Луць приводить й інші думки з приводу його приналежності, зокрема зазначаючи про те, що саме сукупністю вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення насамперед стабільного правового становища індивіда шляхом удосконалення процесів правозастосування та правотворчості являється саме принцип правової визначеності. При цьому вимоги до нього диференційовано на три групи: до визначеності судових рішень, до визначеності законодавства, до визначеності повноважень [9, с. 23]. Схожу позицію висловлює А. М. Приймак, який стверджує, що принцип правової визначеності варто розглядати, як сукупність вимог до функціонування та організації правової системи з метою забезпечення перш за все стабільного правового становища індивіда шляхом вдосконалення процесів правозастосування та правотворчості [7, с. 54]. Таким чином, на сьогоднішній день залишаються неоднозначними деякі нюанси з приводу цього принципу, що демонструє актуальну потребу у здійсненні його подальших вивчень та уточнень.

Оскільки з однієї сторони принцип правової визначеності серед численної частини наукових поглядів продовжує залишатись складовою принципу верховенства права, але з іншої, все одно мають місце інші твердження, в тому числі ті, які висвітлює Л. А. Луць про те, що в Європейському Союзі він є самостійним принципом права. Окремо зазначаючи, про потребу чіткого правового визначення його поняття в юриспруденції, які б були сформовані у відповідності до відомих у логіці правил, а саме: формулювання визначення поняття, виявлення найбільш суттєвих ознак, змістом якого є ця сукупність ознак [9, с. 25]. Принцип правової визначеності повинен бути зрозумілим, ясным та доступним для сприйняття, адже він відіграє вагомий роль в процесі здійснення правосуддя, встановлення істини та справедливості в інтересах прав та свобод громадян, які знаходять своє подальше відображення в якісній та кваліфікованій юридичній практиці. Розглядаючи принципи права, які мають важливе значення для сучасної правової науки та практики важливо виокремити принцип законності, який досить часто досліджуються у працях вчених в контексті вивчення різних юридичних питань, а також знаходять своє місце безпосередньо на практиці в процесі здійснення правотворчості та на різних етапах правозастосування.

Зокрема, О. Марушій зазначає про те, що законність характеризується багатоплановістю, що зумовлює необхідність її дослідження не лише як практичної категорії, але й як теоретичної. Не можна обійти стороною питання гарантій, вимог та сфер її застосування, коли мова йде про формування поняття законності, а також співвідношення з мораллю та справедливістю, взаємозв'язку з доцільністю процедур урахування у нормотворчій діяльності значення цього принципу для об'єктивізації права загалом [10, с. 281]. Також, М. А. Самбор зазначає, що в суспільстві утвердження законності та регулювання суспільних відносин залежить, як від якості норм права, так і від застосування норм права, коли останнє формує цілісну систему міркувань, довіри, уявлень, а отже і культури щодо принципу законності [11, с. 94]. Звісно організація правового підґрунтя для забезпечення життєдіяльності суспільства не може обійтись без існування принципу законності, який відповідає за узгодженість будь-яких юридичних дій з положеннями законодавства, яких потрібно дотримуватись та запобігати виникненню проявів правопорушень.

Варто також підтримати твердження Л. І. Каленіченко, яка вважає, що установкою, а саме відправною точкою, ідеєю, що закладає основу функціонування і розвитку права є законність як принцип права. Саме законність як принцип функціонування державних органів, принцип поведінки суб'єктів права, посадових осіб за своєю сутністю є вимогою добровільного виконання суб'єктами права своїх обов'язків та реалізації ними права, а також законних інтересів у межах правової системи [12, с. 90]. В свою чергу У. Б. Андрусів відмічає, що дотримання принципу законності передбачає відповідність

таким основним критерієм, а саме чітке встановлення меж дискреційних повноважень компетентних органів з урахуванням законної мети й забезпечення захисту від свавільного втручання; відповідністю законодавства принципу верховенства права; відповідність закону вимозі якості, тобто він повинен бути доступним, чітко сформульованим та передбачуваним; наявність правової підстави в національному правовому полі [13, с. 23]. Принцип законності покликаний здійснювати потужний вплив на всі юридичні процеси, які відбуваються в середині держави та громадянського суспільства, а саме сприяти відповідності здійснюваної практичної юридичної діяльності у відповідності з приписами діючого законодавства.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вище викладене можна зробити висновок, що розглянуті лише деякі з представників існуючих загальних принципів права, а саме верховенство права, правова визначеність та законність, які серед всіх інших представляють собою незмінну юридичну цінність для організації та побудови надійної основи демократичного життя суспільства. З метою забезпечення, сприятливого характеру влади має обов'язково простежуватись цілеспрямована кваліфікована робота над створенням надійних умов для поєднання наукової роботи, зокрема з фактичним вирішенням проблем реалізації принципів права безпосередньо на практиці. Оскільки, кожен з суб'єктів права проходить власний шлях в процесі теоретичного вивчення принципів права, який пов'язаний не тільки з формальними аспектами їх засвоєння, але із труднощами їх фактичного правового втілення в життя. Так, принцип верховенства права пов'язується з пріоритетною цінністю права, забезпеченням прав та свобод людини, що на сьогоднішній день активно набирає популярності не тільки за рахунок національного законодавства, але й судових рішень прийнятих Європейським Судом з прав людини. Натомість принцип правової визначеності у більшості випадків розглядаються, як частина, елемент, продовження принципу верховенства права, але разом з тим встановлює власні межі, які зосереджуються на необхідності здійснення контролю за правотворчою та правозастосовною діяльністю. Принцип законності вимагає обов'язкового дотримання усіма суб'єктами права встановлених норм права, які прописані в різних нормативно-правових актах, що допомагають врегульовувати різні проблемні ситуації та вирішувати актуальні питання на практиці. Так чи інакше, принципи права продовжують відігравати ключову роль для надійного забезпечення існування правового підґрунтя політичної системи суспільства, його охорони та захисту, а також й надалі будуть удосконалювати рівень добробуту в інтересах громадян з позиції забезпечення демократичного ладу в державі.

Список використаних джерел:

1. Бабенко А.М., Борисова О.О., Шаповалова І.О. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3 (44). С. 3-7
2. Данієлян С. А До питання змістовного наповнення поняття «принципи права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2021. № 51. С. 180-184
3. Бахновська І.П., Сова Ю.В. Загальнолюдські принципи права як універсальні нормативні засади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 14-17
4. Малишев Б.В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб./ За заг. ред. Б.В. Малишева. Київ: Реферат, 2010. 260 с.
5. Жаровська І. Демократія і верховенство права: сучасна методологія управлінсько-владної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія «Юридичні науки»*. 2021 № 3 (31). С. 56-60
6. Крижова О. Принцип верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 865. С. 544-549
7. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки*. Серія «Юридичні науки». 2010. Том 3. С. 53-55

8. Огнев'юк Г.З. Принцип правової визначеності у рішеннях Конституційних судів України та деяких сусідніх держав. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2019. Випуск 6. № 23. С. 26-31
9. Луць Л.А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 21-27
10. Марушій О. Принцип законності в діяльності органів публічного управління: методологічні засади. *Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2017. № 865. С. 279-283
11. Самбор М. А. Законність як принцип діяльності суду з дотримання прав, свобод та інтересів неповнолітніх у справах про адміністративні правопорушення. *Право і безпека*. 2024. № 4(95). С. 90-103
12. Каленіченко Л. І. Сутність законності в організації та діяльності Національної поліції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17 травня 2019 р. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 89-91
13. Андрусів У. Б. Зміст принципу законності в прецедентній практиці ЄСПЛ. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Vol. 2. С. 18-24.

